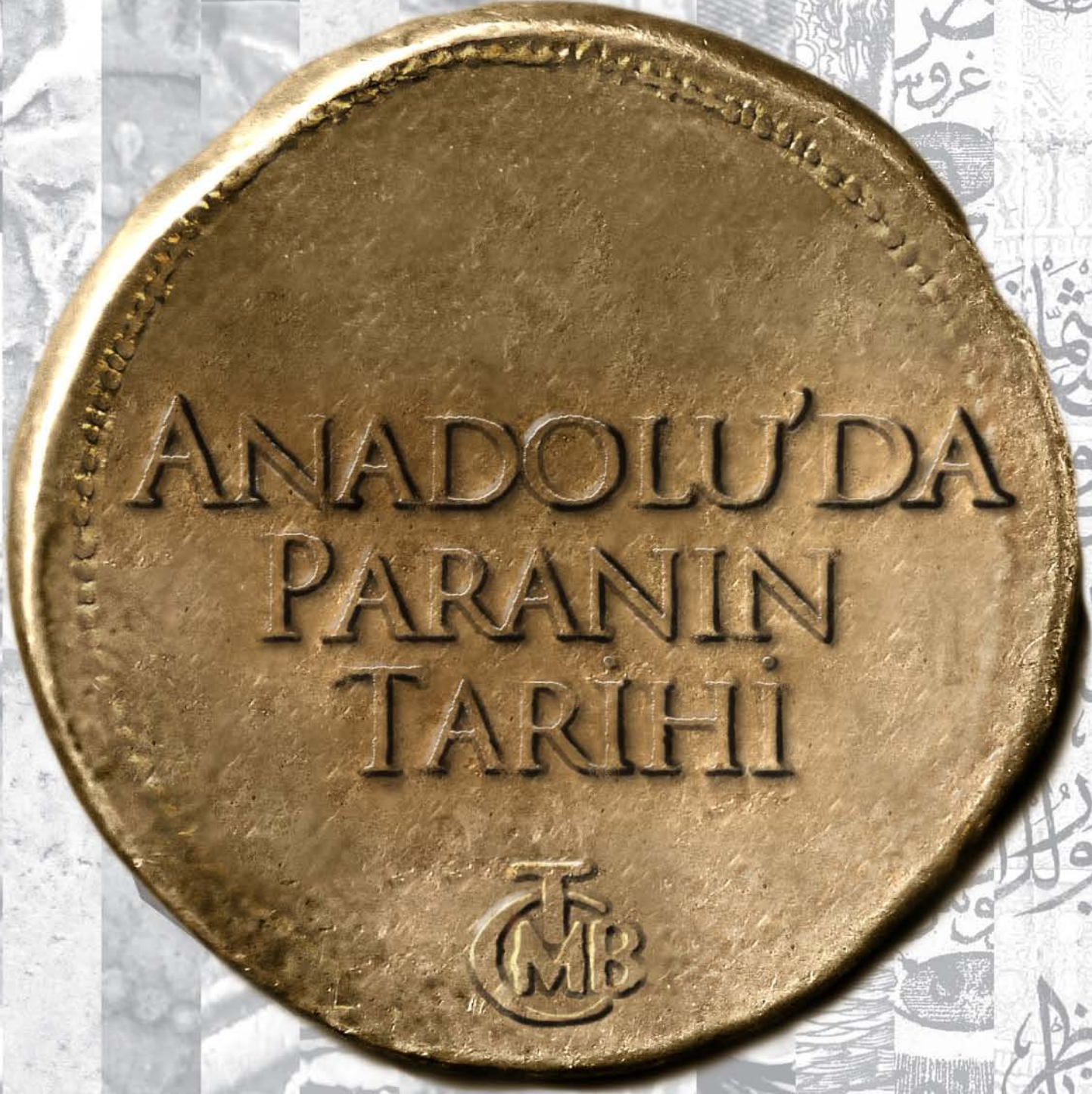

Editor: Bülent ARI

ANADOLU'DA PARANIN TARİHİ

Editor: Bülent ARI

TÜRKİYE CUMHURİYET
MERKEZ BANKASI

Yayın Danışmanı: Halil İncılık
Editör: Bülent Arı

2011

TMB TÜRKİYE CUMHURİYET
MERKEZ BANKASI

Anadolu'da Paranın Tarihi

Yayın Danışmanı: Halil İnalçık

Editör: Bülent Arı

© Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.

Bu kitabın tüm hakları saklıdır ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasına aittir. Kitabın hiçbir bölümü yayıncının izni olmadan fotokopi ve bilgisayar ortamında yeniden üretilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Anadolu'da Paranın Tarihi / Ed. Bülent ARI
Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
324 s. rnk. res. 26 cm x 29 cm
(Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayınları)
ISBN (Basılı): 978-605-5758-45-5
ISBN (Elektronik): 978-605-5758-46-2
I. Para, II. Nümizmatik, III. Darphane

Grafik Tasarım ve Uygulama:
Oğuz Çetin

Baskı ve Cilt:
Bizimrepro, Ankara.

Ankara, Haziran 2011

Bu kitapta yer alan fikir ve ifadeler yazarlarına ait olup Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının görüşlerini yansıtmaz.

İçindekiler

■	Takdim	V	■	Karakoyunlu ve Akkoyunlu Sikkeleri	156
				<i>Esko NASKALİ Osman G. ÖZGÜDENLİ</i>	
■	Kitap Hakkında <i>Bülent ARI</i>	VI	■	Anadolu'da Altın ve Gümüşe Vurulan Osmanlı Damgası	162
■	Tarih Boyunca Madeni Para Alışimleri	12		<i>Günay PAKSOY</i>	
	<i>Emel GEÇKİNLİ</i>		■	Osmanlı Paralarında Ölçü ve Ayar	206
■	Lydia Krallığı'ndan Osmanlı İmparatorluğu'na Anadolu'da Sikke Darbı	32		<i>Necdet KABAKLARLI, Metin ERÜRETEN</i>	
	<i>Oğuz TEKİN</i>		■	Darphane	214
■	Eski Yunan-Roma-Bizans Sikkelerinde Dinî Motif ve Semboller	50		<i>Halil SAHİLLİOĞLU</i>	
	<i>Turan GÖKYILDIRIM</i>		■	Osmanlı Kâğıt Paraları	222
■	Resimli Türk Sikkelerindeki Tasvirlerin Menşei	78		<i>Mehmet S. TEZÇAKIN</i>	
	<i>Bilhan AKÇAŞAR</i>		■	Bir Emisyon Bankası Olarak Osmanlı Bankası (1863-1914)	248
■	Anadolu Selçuklu Sikkeleri	94		<i>Edhem ELDEM</i>	
	<i>Yılmaz İZMİRLİER</i>		■	Cumhuriyet Kâğıt Paraları	272
■	İlhanlıların Anadolu'da Darbettikleri Sikkeler	108		<i>Güçlü KAYRAL</i>	
	<i>Johann Christoph HINRICHS</i>		■	Haritalarla Türkiye'de Darphaneler	298
■	Anadolu Beylikleri ve Sikkeleri	122		<i>Bilhan AKÇAŞAR</i>	
	<i>Hüsnü ÖZTÜRK, Halûk PERK</i>				

Doç. Dr. Erdem BAŞÇI

Türkiye Cumhuriyet

Merkez Bankası Başkanı

TAKDİM

Tarih boyunca, bağımsız devlet olma vasfının temel unsurlarından biri de para basma hakkıdır. Antik çağlardan bu yana, ticaretin sürdürülebilmesi için kıymetli metallerden basılan paralar tedavüle sürülmüştür. Bu sebeple, kıymetli madenlere sahip olmak da devletlerin başlıca hedeflerinden biri olmuştur. Batı Anadolu'da çıkarılan altın ve gümüş, ülkemiz topraklarında kurulan Lydia Krallığı tarafından ilk defa para basımında kullanılmıştır. O zamandan beri, yaklaşık 2600 yıldır bu coğrafyada para basılmaktadır. Sadece bu husus bile, Anadolu'nun dünya tarihindeki önemini vurgulamak için yeterlidir.

Eski Yunan, Roma ve Bizans dönemlerinde Anadolu'nun yüzlerce şehrinde faal darphaneler bulunuyordu. Türklerin Anadolu'ya girişinden itibaren ise yepyeni bir dönem başladı. Çeşitli bölgelerde kurulan devletler ve beylikler, askeri, idari ve mali kudretlerine göre para bastılar. Osmanlı Devletinin, kuruluşundan itibaren 200 sene içinde neredeyse tüm Akdeniz havzasına, orta Avrupa'ya, Balkanlar ve Kafkaslar dahil Karadeniz'e hakim olması, tüm bu bölgelerde geçerli olan ve tedavülde bulunan bir para sistemi getirdi. Kendi gümrük birliğini kuran ve bu muazzam coğrafyadaki ticareti kontrolünde bulunduran Osmanlı İmparatorluğu, XIX. asra kadar Avrupa para sistemi ile bir nevi entegrasyon sağlamıştı.

İmparatorluğun I. Dünya Savaşı sonunda yıkılmasıyla kurulan yeni Türk devleti, tarihî bir döneme de kapı aralamıştır. Artık Türkiye Cumhuriyeti, kapitülasyonlardan kurtulmuş ve kendi parasını basma imtiyazını kazanmış bağımsız bir devlet hüviyetindedir.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası olarak elinizdeki para tarihine dair eseri bir kültür faaliyeti olarak sunuyoruz. Eser, hazırlık safhasıyla birlikte iki yıla yakın süren bir çalışmanın ürünüdür. Alanlarındaki tanınmış uzmanlardan oluşan bir yazar kadrosu ülkemiz topraklarında paranın tarihini kronolojik bir sıra ile ele aldılar. Kitabın görsel materyaller bakımından zengin, ama aynı zamanda bilimsel kriterlere uygun ve akademik çevrelerce kullanılabilir olmasına dikkat edilmiştir.

Bankamızın kültür hizmeti olarak yayımlanan bu eserin sadece eski para bilimiyle uğraşanların değil, entelektüellerin ve meraklılarının da ilgisini çekeceğini ümit ediyoruz.

Kitap Hakkında

Bülent ARI

Giriş

Üzerinde bulunduğumuz topraklar, para tarihi bakımından hiç şüphesiz dünyanın en önemli coğrafyasıdır. Para bu topraklarda icâd edilmiştir. İktisat tarihinin en kayda değer dönüm noktalarından biridir alışverişte para kullanımı. Kitap her ne kadar Anadolu'da Paranın Tarihi adını taşısa da, aslında dünya para tarihine dair pek çok unsuru içinde barındırıyor. Dünya tarihinin büyük devletlerini teşkil eden Roma, Doğu Roma (Bizans) ve Osmanlı devletleri, paralarını bu coğrafyada bastılar. Hazırlanan eserin sadece Türkiye'de değil, dünya nümizmatik çevrelerinde de ilgiyle karşılanacağını ümit ediyoruz.

Kitabın hazırlık safhasında, sadece meskûkât camiâsında ele alınan para tarihinin dönüm noktalarını, meraklılara da ulaştırmayı hedefleyerek yola çıktık. Bugüne kadar yayınlanan literatürün çok geniş olduğunu baştan ifade etmekte fayda var. Gerek şahsî çabalarla, gerek bazı müesseselerin desteğiyle yapılmış ve 100 sene öncesine kadar uzanan bir yayın külliyatı bulunmakta. Mamafih, bunların çoğu, zamanın teknik imkansızlıkları sebebiyle siyah beyaz olarak neşredilmiştir. Gelişen teknik şartları da dikkate alarak, daha iyi görsel malzemelerle desteklenmiş bir para tarihinin yayın ihtiyacı hissediliyordu.

Bugüne kadar bu konuda yapılan neşriyatın, akademik çevrelere ve nümizmatlara hitap eden kataloglar tarzında olduğu bir vâkıdır. Bu sebeple, tarihçiler başta olmak üzere meraklılarına da hitap edecek, görsel açıdan zengin ve bir solukta okunacak konsantre bir eser hazırlama fikri, kitabın ana eksenini teşkil etmiştir.

Eser hazırlanırken kronolojik bir sıra takip edilmiştir. Paranın Anadolu'daki hikâyesi, Lydia'dan başlayarak, günümüze kadar uzanan bir tarih şeridi içinde sunulmaya çalışılmıştır. Üzerinde çok çalışılması, yeni bilgilerin sürekli ilave edilmesi gereken bir bilim dalıdır nümizmatik. Mamafih, alanındaki mütehasşısalar, eli kalem tutanlar ve genel muhtevayı yansıtabilecek yazarların eserleri kitaba alınmıştır. Bu konuda derinlemesine çalışacak olanlar, dipnotları ve kitâbiyat kısmını takip etmelidir.

Siyasî tarihin en önemli unsurlarından birinin nümizmatik, bizdeki adıyla meskûkât olduğu unutulmamalıdır. Hükümdarların tahta geçiş tarihleri, hükümdarlık süreleri, şehirlerin ele geçirilmeleri ve saltanat anlayışı gibi temel hususlarda, sikkelerin üzerindeki tarih ve figüratif öge araştırmaları her zaman son sözü söyler. Eserin temel iskeleti bu noktadan hareketle kurgulanmış ve yazarlardan katkı sağlanmıştır.

Kitapta yer alan yazılar:

İlk yazı **Prof. Dr. Emel Geçkinli**'nin para basılan metaller hakkındaki araştırmasıdır. Daha önce altın üzerine bir makale neşretmekle beraber, bu defa diğer metalleri de işleyen yazısı, konuyla ilgilenen herkesin ilgisini çekecektir. Altın, gümüş ve bakırın tabiatında bulunan hallerini, elde edilmesini, cevher olarak teminini, işlenmesini, saflaştırılmasını ve nihayet para basılacak maden haline getirilmesini tarihî bütünlük içinde ele almaktadır. İTÜ Metalurji Fakültesi'nde uzun yıllar bu konuda çalışmalar yapan Prof. Geçkinli, araştırmalarının sonuçlarını eserde yer alan yazısında özetlemektedir. Meskûkât ve para tarihiyle ilgilenenler için kıymetli metallerin saflaştırma hikâyesi ayrı bir önem taşır. Çünkü bilhassa altın, insanlık tarihi içinde çok eski devirlerden itibaren keşfedilmiş ve tüm medeniyetler içinde asâletini muhafaza etmiştir. Fakat tabiatında az bulunması ve dolayısıyla pahalı olması yüzünden, tedâvüldeki paralar içinde yerini çoğunlukla gümüşle paylaşmıştır.

Altın, daha çok saklanan bir metal ve para özelliğini taşıırken, gümüş, tedâvüldeki muteber yerini almıştı. Mamafih, ticaret hacmi artıp paraya olan ihtiyaç çoğalınca o da git-tikçe küçülen paralar haline gelmişti. En nihayet, zaman zaman gümüşü dahi bulamayan devletler, bakırdan para darbederek ödemeleri ve ticareti sürdürmüşlerdir. Prof. Geçkinli'nin yazısı bize metalurji mühendisliği nokta-i nazarından bu üç kıymetli metalin binlerce yıllık tarihini nakletmektedir.

Prof. Dr. Oğuz Tekin, "Lydia Krallığı'ndan Osmanlı İmparatorluğu'na Anadolu'da Sikke Darbı" başlıklı yazısıyla okuyucuya antik çağ meskûkâtına kuşbakışı bir seyahat yaptırmaktadır. Bu seyahat, arkaik dönem darphanelerinin ve sikke darbının kısa bir özeti mahiyetindedir. Prof. Tekin'in çalışması, Lydia'dan Büyük İskender'e, Helenistik dönemden Roma ve Bizans devrinde kadar Anadolu'daki darphanelerin faaliyetine, sikke tedâvülüne ve ticaret hayatının dinamiklerine dair önemli ipuçları verir.

Yüzbinlerce yılda Sart Çayı'nda ve Gediz Irmağı'nda biriken elektron zerreciklerini fark eden Lydialılar, bu

zerrecikleri toplayarak saflaştırmışlar ve sikke metali haline getirmişlerdi. Lydia kralı Kroisos, yani Karun'un bu altınlardan oluşan serveti bütün civar toplumlarının dilindeydi. "Karun gibi zengin" tabiri bu servetin günümüze kadar ulaşan yansımasıdır. Prof. Tekin, Lydia medeniyetinin sadece tabii elektrondan para basmak yerine, metalin muhtevasına da müdahale edecek ve altın-gümüş-bakır nispetlerini istedikleri derecede ayarlayabilecek metalurji bilgisine sahip olduklarını aktarıyor. Yazının sonraki altbaşlıkları Anadolu'da para basan diğer antik çağ medeniyetlerinin darphaneleri, para birimleri ve metal alışımını sunuyor. Bu bir nevi coğrafi köprü durumunda olan Anadolu'dan geçen medeniyetlerin de hikâyesidir. Yeni güçler, yeni imparatorluklar, çöküşler ve istilâlar her seferinde farklı bir para birimi olarak karşımıza çıkar. Oğuz Tekin yazısını Constantinopolis'teki son Bizans darphanesiyle sonlandırmaktadır. Bundan sonraki dönem artık İslâmî sikkelerin konusudur.

Turan Gökyıldırım, Yunan, Roma ve Bizans sikkelerindeki motifler ve esrârengiz semboller üzerinden, meskûkât dünyasında yeni bir kapı aralamaktadır. Halk arasında ödeme ve maddî birikim aracı olarak kullanılan paralar, bugün olduğu gibi antik dünyada da hükümetlerin ve hükümdarların en yaygın propaganda aracı idi. Hükümdarların mesajlarını ve iktidar sembollerini halk arasında, çarşı pazarda dolaşan paradan daha iyi hiç bir şey ifade edemedi. Gökyıldırım, Anadolu'nun Arkaik, Klasik, Helenistik, Roma Cumhuriyet - Roma İmparatorluk ve Bizans devirlerinde darbedilen sikkelerdeki figürlerin şifrelerini çözüyor. Okuyucuyu 2500 yıl öncesine kadar götürüp, antik dünyanın inançlarını, hayat ve ölüm anlayışını farklı bir gözle, daha dikkatli incelememize imkan veriyor. Turan Gökyıldırım'ın yazısını Lydia Krallığı'ndan itibaren, sikkeler üzerinden Anadolu'da bir semboller resm-i geçidi olarak tarif etmek mümkündür. Arkaik devrin krallarının zaferleri, Anadolu tarihini tümüyle değiştiren Büyük İskender, Kadim Yunan sikkelerindeki tanrılar bir bir önümüzden geçer. Önceleri Kadim Yunan tanrılarını benimseyen Roma, imparatorluk devrinde Bizans'a da intikal eden farklı sembollere yönelir.

Artık Hz. İsa, Hz. Meryem ve olmazsa olmaz haç sikkelerde bol bol yer alır. Bu devrin paralarındaki resimler, Doğu Ortodoks Kilisesi ile Batı Katolik Kilisesi, yani patrikhane ve papalık arasındaki farklılıkları göstermesi bakımından ayrı bir önem taşır.

Bilhan Akçaşar'ın "Resimli Türk Sikkelerindeki Tasvirler'in Menşei" başlıklı yazısı, Anadolu'daki ilk Türk devletlerini kuran beyliklerin sikkelerindeki resimleri bize tahlil ediyor. Bu dönem Türk sikkelerinde, Bizans paralarındaki motiflerle dikkat çekici benzerlik örneklerle gösterilmektedir. Altın ve gümüş gibi kıymetli madenler yerine, daha ucuz olan bakırdan darbedilmiş XI. ve XII. yüzyıl sikkelerindeki yazı ve figüratif benzerlikler yazının başlıca inceleme konusudur. Danişmend, Saltuk, Mengücek ve Artuklu beylikleri tarafından, Hz. İsa, Hz. Meryem ve diğer azizlerin resimleri Bizans sikkelerinden alınıp benimsenerek bazı değişikliklerle kendi paralarında kullanılmıştır. Bu tarzın benimsenmesinin en makul sebeplerinden birisinin, yerleşik halkın bildiği ve tanıdığı paraların benzer özelliklerle tedâvülde kalmasını sağlamak olduğu vurgulanmaktadır.

Yılmaz İzmirli, Anadolu Selçuklu sikkelerini tanıttığı yazısında sultanların bastırdıkları sikkelerdeki metal özelliklerini, tercih edilen motif ve ağırlıkları kronolojik sırada tanıtmaktadır. Darphaneler ve bu darphanelerdeki sikke çeşitliliği yazının ana konularından birisidir. Paraların ortak özellikleri arasında dönemin ekonomik ve siyasi atmosferine göre yaşanan değişimler de yazıda vurgulanmaktadır. Altın Dinar, Anadolu Selçuklu paraları arasında işlenen hususlardan birisidir. Altın dinarların ölçü ve ağırlıkları yanı sıra, darbedilme sebepleri de yazıda ayrıca işlenmiştir. Selçuklu sikkelerinin figüratif özellikleri ve darp kalitesi temas edilen konular arasındadır.

Johann Christoph Hinrichs, Türkiye'de yaşayan Alman bir nümizmat. İlhanlı paraları üzerine çalışmalarındaki şöhreti bu husustaki yazıyı ondan talep etmemizi sağladı. Yazısını İngilizce veya Almanca'dan tercüme etmek yerine kendi yazdığı Türkçe metni esas aldık. Çok küçük düzeltmeler yaparak kitaba bu şekliyle koymayı tercih ettik.

Hinrichs İlhanlıların Anadolu'da darbettikleri sikke çeşitlerini, ebat ve ölçülerini, dönemin siyasî ortamı içindeki yeriyile anlatarak okuyucuyu bambaşka bir atmosfere sürüklemektedir. Sikkelerin tedâvül menzillerine kadar verdiği detaylar, devrin iktisadî şartlarına da açıklık getirmektedir. Hükümdarların hangi sâliklerle hangi darphanede, ne tür paraları, hangi motifleri kullanarak bastırdığını yepyeni bir üslûpla aktarmaktadır. Aynı kalıptan çıkmış altın ve gümüş sikkelerin esrarı, sikke standartları, sikkelerde kullanılan motifler, merkezîyetçi reformlar ve enflasyonist uygulamalar yazıda işlenen konular arasındadır. Anadolu'da sikke darbeden İlhanlı hükümdarları da liste halinde verilmiştir. Bu devir siyasi bir kargaşa, ama aynı zamanda Anadolu için bir baskı dönemidir. Anadolu bir yandan İlhanlılara ağır vergileri ödemekte, diğer yandan da siyasi bağımsızlığını ispat etme çabasını sürdürmektedir. Hinrichs, yazısında sikkeler üzerinden bu siyasî köşe kapmacanın ince noktalarını aktarıyor.

Haluk Perk ve Hüsnü Öztürk, XIII. yüzyıl sonu ile XIV. yüzyıl başlarında Anadolu Selçuklu devletinin yıkılma sürecinde kurulan beyliklerin sikkelerini ele alıyor. Siyasî tarih kronolojisi bile henüz tam olarak tespit edilememiş, girift olaylar yumağı halindeki bir konuyu mutlak sûrette kitaba almak istedik. Çağdaş kaynakların azlığı, sonradan yazılan kaynakların dönemi daha da karanlığa ittiği bu kısa dönemin meskûkâtı, hâlen pekçok bilinmeyenle doludur. Diğer yazıların aksine, sikke darbeden beyliklerin siyasî tarihçeleri de tek tek esere alınmıştır. Dönemin siyasî şartları ve beylelerin iktidara geliş sıraları kısa başlıklar halinde verilmeye çalışılmıştır. Günümüze kadar bulunan sikkeler çerçevesinde her beyliğe ait örnek resimlere yer verilmiştir. Beylik sikkeleri üzerindeki yazıları oluşturan isim, unvan ve tarihlerle figürler, dönemin siyasî şartlarına ışık tutan önemli öğelerdendir. Ölçüleri oluşturan ağırlık ve ebatlar üzerindeki İlhanlı tesiri yazıda ayrıca ele alınmaktadır. Tüm beylik sikkeleri birarada sunulmakla okuyucuya bir nevi ansiklopedik özet verilmektedir. Hüsnü Öztürk ve Haluk Perk'in bu müşkül konudaki bilgi birikimlerini aktarmadaki vukfiyetleri dikkatli bir okumayla açıkça görülecektir.

Doğu Anadolu tarihinin önemli siyasî figürlerinden olup sikke darbeden Karakoyunlu ve Akkoyunluları, **Esko Naskali ve Osman Özgüdenli** müstakil olarak ele almıştır. Osmanlıların siyasî ve coğrafi birliğe dâhil etmesine kadar bölge hâkimiyetini sağlayan bu iki devletin Anadolu meskûkatındaki yer ve önemi yazıda ele alınmaktadır. Türkiye sınırları dışında darbedilen Karakoyunlu ve Akkoyunu paraları inceleme dışı bırakılmıştır. Yapılacak yeni araştırmalara duyulan ihtiyaç, Naskali ve Özgüdenli tarafından özellikle vurgulanmaktadır.

Türk tarihinin en önemli safhasını teşkil eden Osmanlılar, para tarihi bakımından eserde en fazla yeri işgal etmektedir. **Günay Paksoy**, “Anadolu’da altın ve Gümüşe Vurulan Osmanlı Damgası” başlıklı yazısında Osmanlı sikkelerini hem kronolojik, hem de tematik olarak tasnife tabi tutmaktadır. Daha önce bu konuda hakkında yayın yapılan ve katalogları hazırlanan Osmanlı paraları farklı bir bakış açısıyla okuyucuya sunulmaktadır. Gümüş, altın ve bakır paralar, darp dönemlerindeki siyasi gelişmeleri içinde ele alınmıştır. 600 yıllık muazzam bir tarihi tek bir yazı ile özetlemenin güçlüğü takdir edilecektir. Bununla birlikte Günay Paksoy başarıyla bu müşkül işin üstesinden gelmiştir. Okuyucu için ilginç bilgilerle dolu fasıllar halinde konuyu işlemiştir. Bunlar arasında, altın ve gümüş sikke darbının arkasındaki sebepler, sikkelerdeki yazı ve figürlerin hikâyeleri, paralardaki süslemeler, yabancı paraların tedâvülü, yabancı paralardaki damgalar, kontroller ile tarihlendirme sayılabilir.

Konu bütünlüğü içinde verilen sikke örneklerinin yanı sıra, paraların parite ve piyasa rayiçlerine dair bazı grafiklerin ve tabloların, devirlere göre yaşanan değişimlerin algılanmasında faydalı olacağı kanaatindeyiz. Kalpazanlık, paraların râyici, tecdîd-i sikke hususlarındaki telhis, ferman ve kanunnâmelerin yer aldığı okuma kutuları ise farklı bir pencere açmak için örnek olarak konulmuştur. Yazı bu sûretle özgün bir mahiyet kazanmış, Osmanlı meskûkâtı hakkında meraklıları için ilginç bilgiler derlenmiştir.

Necdet Kabaklarlı ve Metin Erüreten’in “Osmanlı Paralarında Ölçü ve Ayar” başlığıyla ele aldığı konu, ders kitapları başta olmak üzere Osmanlı siyasî ve iktisat tarihinde para üzerinde bugüne kadar söylenenlerin çoğunun yeniden yazılmasını sağlayacak kıymettedir. Disiplinler arası çalışmaların önemini en iyi nakleden yazı olduğu söylenebilir. Bu araştırma, kitabî bilgilerin ve eski yazıların tekrarından ibaret olan tarihçiliğin ne büyük yanılgıya düştüğünü tebâruz ettirmektedir. Osmanlı vesikalarını, kroniklerini ve vak’ânüvisleri esas alan biz tarihçiler, bakır ilâve etmek sûretiyle tağşiş edilen akçanın içindeki gümüş miktarının sürekli azaltıldığını dikkate almaktaydık. Bu yüzden de akça, altın sikkeye karşısında değer kaybetmekteydi. Halbuki Kabaklarlı ve Erüreten, yaklaşık 300 yıllık bir dönemin (Yıldırım Bayezid-Avcı Mehmed arası) sikkelerini tahlile tabi tutarak hakikatin çok farklı olduğunu göz önüne seriyorlar. Akçadaki gümüş oranında hiçbir azalma olmadığı tablo ile gösterilmektedir. Arada rastlanan düşük vezinli paraların sahte veya darphane mültezimlerinin suistimali olduğu şüphe götürmez. Mamafih, bu 300 yıl içerisinde ebat ve ağırlıkta küçülme tespit edilmektedir. Koleksiyonerlerin de çok yakından bildiği üzere bu süreçte akça orijinal ölçülerinin yaklaşık altıda birine inmiştir. Hatta 1584 sonrası Amerika gümüşünün İspanya üzerinden Akdeniz’e akması büyük bir enflasyona yol açmıştı. Bu sıralarda darphane mültezimi olan Nissim, Sultan III. Murad’ın en yakın musahiplerinden Rumeli Beğlerbeği Doğanç Mehmed Paşa’yla işbirliği yaparak, tarihçi Mustafa Âlî’nin ifadesine göre “bir badem yaprağı kadar ince ve bir şebnem katresi kadar hafif” sikkelerle yeniçeri ulûfelerinin ödenmesini sağladı. Ulûfelerini alan Yeniçeriler çarşı pazarda ellerindeki akçaların değerinin yarıya düştüğünü göründe Divan’ı basıp “*elbette beğlerbeği başı elimize gelmeyince bugün Divan’dan taşra çıkmazuz; mâ-hasal yaramaz olur, yerine padişah buluruz onat görsün*” diyerek işi padişahı tehdide kadar vardırıdılar. Adalet köşkünden Yeniçerilerin baskınını seyredip küfürlerini işiten Sultan III. Murad, bu işte sorumlu gördüğü bütün Osmanlı hükümeti mensuplarını azletti.

Gelibolulu Mustafa Ali'nin ve Selanikî'nin ifadelerine nazaran, akçanın vezninden ziyade ölçülerindeki küçülme âşikardır. Osmanlı tarihinde sıkça görülen isyanların başlıca sebebi ulufelerin zamanında ödenmemesi veya piyasada altına göre kıymeti düşük bu tür eksik ölçülü akçalardır.

Kabaklarlı ve Erüreten'in bir başka önemli katkısı, Osmanlılar'ın gümüş ve altın sikke darbında başlangıçtan 1650 yılına kadar Tebriz dirhem ve miskalini kullandıklarını ispat etmeleridir. 1 miskal = 4,81 gr, bir dirhem = 3,207 gr olan Rûmî ölçüler yerine, 1650 tarihine kadar 1 miskal = 4,608 gr, 1 dirhem = 3,072 gr olan Tebriz ölçülerine göre sikke darbettikleri tablolarla işaret edilmektedir. Teknik ayrıntılarla desteklenen yazı, tarihinin nümizmatikle olan yakın mesaisinin ne derece elzem olduğunun ispatıdır.

Halil Sahillioğlu'nun "Darphane" makalesini esere mülaka almak istedik. 2600 yıldır para basılan bu topraklarda darphanenin nasıl idare edildiği, kimlerin işlettiği, kar hadleri, sikke vezinleri Sahillioğlu'nun yazısının alt başlıklarındandır. Çok eski bir geleneğin devamı olduğundan, sadece Anadolu değil, başlangıcından itibaren Abbâsî, Sasânî, Eyyûbî, Kuzey Afrika, Gazne, Selçuklu ve Osmanlı darphaneleri tarihi bir bütün olarak ele alınmıştır. Ancak, Osmanlı darphane mukataaları yazıda ayrı bir fasıl içinde işlenerek iktisâdî işletme sistematiğine dikkat çekilmektedir.

XIX. asra gelindiğinde kâğıt paranın yavaş yavaş sikkele-
rin yerini aldığı görülür. **Mehmet Tezçakın**, Osmanlı kâğıt para uygulamasını ele almaktadır. Bu devir, iktisadî açıdan da son derece çalkantılıdır. Bütçe açıkları yüksek, gelirler düşüktür. Maaşları ödeyebilmek için yeni kaynak arayışında olan Osmanlı hükümeti "kâime"ye sarılır. Tanzimat dönemi bir bakıma kâimeyle özdeşleşir. İlk dış borç (1854), siyasi çalkantılar, harpler sürekli para ihtiyacını körükler. Devlet bir yandan kâimededen kurtulmaya çalışır, diğer taraftan ilk malî buhranda yeni kâime ihrâcına sarılır. Kaybolan, tedâvülden kalkan, kıymetini kaybeden kâimelerin bütün yükü halkın omzuna yüklenir. Tezçakın'ın yazısı zengin görsel malzeme refâkatinde bu hazin ve dramatik devrin hikâyesidir.

Kâğıt paranın bir zabt u rabt altına alınması Osmanlı Bankası'nın bastığı banknotlarla sağlanır. **Edhem Eldem**,

yazısına 1863 tarihli fermanla kuruluş imtiyazı verilen bankanın hangi şartlarda para ihraç edeceğine dair maddelerle başlar. Kâime uygulamasının aksine, karşılığı altın olarak tutulan banknotların kıymeti sabit kaldı. Bunda, banknotların matbû olması, üzerlerine seri numaralarının bulunması ve tedâvüle çıkarılan para mikdârının mahdut tutulmasının büyük rolü vardı. Tabii, banknot ihracında Osmanlı Bankası'na verilen tekel hakkı unutulmamalıdır. Banka bu tekelini Cumhuriyet'e kadar devam ettirmiştir. O kadar ki, Meşrutiyet devrinde harbe hazırlanan hükümet, banknot ihraç hacmini artırmak istediğinde, Banka'nın bu talebi reddetmesi üzerine maliye *evrâk-ı nakdiye* adı altında para basmaya başlar. Fakat, devletin bastığı kâğıt paralar sürekli değer kaybederken, Osmanlı Bankası banknotları, altın karşılığının muhafazasına olan itibarı hasebiyle, değerini belli bir seviyede tutabiliyordu. 1947 yılında alınan bir kararla, banknotları ellerinde bulunduranlara altın karşılığı ödenmeye başladı. İbraz edilmeyen banknot bedelleri de Banka tarafından hazineye ödenerek para tarihinde bir dönem daha kapandı.

Edhem Edem, yazısında ilk ihraç edilen 200 kuruluşluk banknottan itibaren piyasaya sürülen çeşitli emisyonları kronolojik bir sıra ile aktarmaktadır. Tespit edilen banknot tipleri, küpürü, emisyonu ihraç tarihleri ile birlikte ayrı bir tablo halinde verilmektedir. Tabii her emisyon ayrı bir siyasî konjonktür içinde gerçekleştiğinden, okuyucu bu vesileyle dönemin atmosferini de tekrar yaşayacaktır.

Güçlü Kayral, Cumhuriyet Kâğıt Paralarını anlattığı yazısına Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden para sistemini özetleyerek başlamaktadır. Yeni Türk devleti Osmanlı'nın uluslararası bazı taahhütlerini de üzerine almasını gerektirmişti. Lozan Andlaşması'nın ilgili hükümleri de bu hususu âmirdi. Türkiye Cumhuriyeti bir taraftan da hemen kendi parasını basma hazırlıklarını girişmişti. 1924'teki ilk teşebbüs yeni madeni paraları tedâvüle sokmak olmuştu. Diğer bir teşebbüs Osmanlı Bankası'nı Cumhuriyet'in resmî paraları arasına alarak kefâletini kabul etmektir. 1930'a geldiğinde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın kuruluş kanunu çıkarıldı. Ertesi yıl Banka'nın faaliyete geçirilmesiyle banknot ihracı imtiyazı da münhasıran Merkez Bankası'na verildi.

Güçlü Kayral yazısında Banka'nın günümüze kadar gelen emisyonlarını kronolojik bir sıra ve çeşitli görsel örnekler eşliğinde sunmaktadır. Kayral'ın yazısı, pekçok okuyucunun elinden bir şekilde geçen ve alışverişte kullandığı paraların hikâyesidir. Diğer taraftan banknotlarda yer alan resimlerin, devrin siyâsi atmosferine göre taşıdığı manalar ayrıca vurgulanmaktadır. 1970'lerde hızlanan enflasyon dolayısıyla paralara eklenen sıfırlar, emisyon sayısını da artırmaktaydı. Son 10 yılda enflasyonun frenlenmesi ve buna paralel olarak Türk parasının yükselen kıymeti sayesinde paralardan altı sıfırın atılması Kayral'ın yazısının son bölümünü oluşturmaktadır.

Kitabın sonuna eklenen **Bilhan Akçaşar**'ın hazırladığı Haritalarla Türkiye'de Darphaneler yazısı alanında bir ilktir. Bu çalışma ile Akçaşar bugüne kadar nümizmatik kitap ve dergilerinde parça parça, bazen basit harita paftaları üzerinde yayınlanan darphaneleri tek seferde sunmaktadır. Yazının ana eksenini üç büyük tablodan oluşuyor. Akçaşar'ın uzun yıllar süren araştırmalarının sonucunda elde ettiği darphane isimleri, kitaba konulan üç tablo ve üç büyük harita olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazıda sadece bugün Türkiye sınırları içinde kalan darphanelerin isimleri kullanılmıştır. Bunların sayısı yaklaşık 500'ü bulmaktadır. Bu haliyle elde edilen en geniş darphane listesidir. Okuyucuya kolaylık sağlamak bakımından tablo dörde bölünerek birinci sütunda darphane ismi, ardından bugün tâbî olduğu idarî mahallin ismi verilmiştir. Üçüncü sütunda para basan hükümetin adı yer almaktadır. Son sütunda ise haritada bulunduğu nokta belirtilmektedir.

Son tablo, bugünkü vilâyet alfabetik sıralamasına göre, her vilâyette bulunan eski darphane adlarının orijinal ve bugünkü isimlerini tasnif etmektedir. Bu muazzam araştırma ve tespitler ilk defa hem tablo, hem de haritadaki yerleri işaretlemek suretiyle yayınlanmaktadır. Okuyucuya kolaylık sağlamak üzere Anadolu'daki darphaneler dönemlere ayrılıp üç ayrı haritada gösterilmiştir. Haritalar arka kapaktaki cepte sunulmuştur.

Takrîz

Eserin basılmasını, başından beri desteğini esirgemeyen Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Başkanı Doç. Dr. Erdem Başçı'ya borçluyuz. Onun itimadı sayesinde hazırlıklara başlanıp yazarlardan makaleler alınabildi. Kendisinin desteği olmasaydı kitabı tamamlamak mümkün olamazdı. Bu yüzden kitabı iftiharla kendisine ithâf ediyorum.

Kitabın grafik tasarımını yapan Oğuz Çetin, her zaman olduğu gibi defalarca yaptığımız değişikliklere ve tashihlere bir kere bile itiraz etmeden eseri hazırladı. Yazılarını büyük bir titizlikle hazırlayıp kitaba konmasına müsaade eden yazarların hepsini burada tekrar minnetle anıyorum. Bazıları sadece yazı vermekle kalmayıp koleksiyonlarını da âlicenaplıkla açtılar. Bunlardan Haluk Perk, Güçlü Kayral ve Mehmet Tezçakın'a çok şey borçluyuz. Nümizmatlarla tek tek irtibat kurarak onları ikna eden ve çoğuyla tanışmamızı sağlayan Haluk Perk'in, eserin teşekkülünde ayrı bir yeri vardır.

Bilhan Akçaşar'ın hakkını, ismini takriz bahsinde zikrederek kolayca ödeyemeyiz. Çağırduğumuz her seferinde gelerek tashihlere, detaylara yardım etti. Şahsî arşiv ve koleksiyonunu paylaşarak yıllardır emek verdiği araştırma sonuçlarının kitaba konmasına muvafakat verdi. Kendisine bu vesileyle bir kez daha teşekkürü bir borç biliyorum.

Eserin evvelce yayınlanan nümizmatik kitaplarından farkı, görsel malzeme bolluğu ve kalitesi yanında, darphanelerin gösterildiği ve ilk defa kullanılan orijinal haritalarındadır. Hem kitap içine yerleştirilen, hem de arka kapak cebine konan haritalar özel usûllerle ve programlarla bu kitap için hazırlanmış telifi nüshalardır. Haritaların hazırlanmasında büyük fedakârlıklarla katkı sağlayan tarih dostu Ertürk Çelenk'in gayreti her türlü takdirin üstündedir.

Bu eser, uzun süren araştırmaların, pek çok kişinin emek ve sabrının biraraya getirilmesiyle oluşturulabildi. Kabul edilecektir ki, içinde eksiklikler, sayısız hatalar ve yanlışlıklar görülecektir. Okuyucuların gözümüzden kaçan kusur, eksik ve hatalarımızı mazur göreceğini ümit ediyorum.